

УДК 7.072.2(477)(092)

Василь Щербак

кандидат мистецтвознавства, заслужений діяч мистецтв України

Вірні лицарі української культури (Пам'яті братів Вадима і Данила Щербаківських)

Анотація. Драматичною була доля видатних українських учених-патріотів — братів Вадима і Данила Щербаківських. Їх імена досі недостатньо відомі навіть культурній громадськості України. Тож пропонується стаття присвячується їх світлій пам'яті.

Ключові слова: археологія, етнографія, народне мистецтво, музеї, краєзнавство.

То не чиясь вигадка, а гірка правда, що в Україні дуже некомфортно, нелегко, а то й небезпечно бути українцем-патріотом, сином рідного краю, почувати себе господарем на своїй землі та вболівати за її долю. Так було колись, так почасти є й тепер. Та якщо у минулі часи над українським народом в цілому збиткувалися чужоземні поневолювачі, імперські й тоталітарні режими, які винищували національну еліту, піддавали жорстоким репресіям цілі шари українського суспільства (національно свідомих українців, оголошених ворогами народу та ін.), влаштовували голодомори, інші екзекуції, то тепер, уже в незалежній, демократичній, загалом миролюбній Українській Державі каламутять воду, безкарно діють доморошені недруги українського етносу, української мови, люті вороги національних героїв України — захисників своєї Вітчизни.

Свого часу нелегкий хрест довелось пронести вченим-братам Вадимові і Данилу Щербаківським.

Народилися вони відповідно 1876 і 1877 рр. у сім'ї священика — отця Михайла, в с. Шпичинці тепер Житомирської області. У Вадима і Данила було дві сестри — Зінаїда та Євгенія. Їхній батько Михайло Щербаківський цікавився питаннями краєзнавства, мав наукові праці, підтримував дружні стосунки з діячами української культури і зокрема зі своїм земляком Тадеєм Рильським (батьком відомого українського поета Максима Рильського), який також займався дослідницькою роботою в галузі етнографії, народознавства.

Пройняте щемливим сумом було прощальне слово Михайла Щербаківського, виголошене під час похорону його друга Тадея Рильського у жовтні 1902 року. Загалом дід родини Щербаківських був сповнений високої духовності. Його господарі радо й гостинно приймали гостей, небайдужих до національної науки, культури, народної творчості. В атмосфері шанобливого ставлення до народної культури виростали сини і дочки отця Михайла. По-різному простелилися їхні життєві дороги, але всі вони віддано трудилися на благо України.

Вадим Щербаківський (1876–1957), здобувши середню освіту у Київській та Ніжинській гімназіях, 1895 року поступив на математичний фа-

Вадим Щербаківський

культет Петербурзького університету. Через два роки перевівся на математично-природничий факультет Московського університету, а 1898 року був заарештований і висланий у село до батька — під нагляд поліції. З 1901 року Вадим продовжив навчання вже у Київському університеті, де слухав лекції з історії мистецтв Г. Павлуцького, із загальної історії В. Антоновича, археології — В. Хвойки. Ще студентом брав участь в археологічних розкопках. Згодом під орудою Г. Павлуцького досліджував дерев'яну храмову архітектуру, народне мистецтво (сніцарство, різьблення, килимарство та ін.).

Данило Щербаківський (1877–1927) після закінчення історико-філологічного факультету Київського університету (1901) також починав з участі в археологічних розкопках, але за порадою директора Київського

художньо-промислового та наукового музею Миколи Біляшівського переключився на збирання та дослідження матеріалів з народного мистецтва. Мандрував багатьма містами й селами України, зібрав масу різних виробів. 1906 року М. Біляшівський разом із Вадимом і Данилом Щербаківськими організували масштабну виставку українського народного мистецтва, яка розпросторилася на п'ять музейних залів, вестибюль, переходи зі сходами і мала грандіозний успіх.

Далі шляхи братів Щербаківських розходяться. Ще не встиг уцухнути піднесений розголос про згадану виставку 1906 року, як одного з її організаторів Вадима Щербаківського 1907 року заарештували через політичну діяльність. Мали судити з перспективою далекого заслання. Та батькові і друзям вдалося виклопотати для нього виселення на певний час за кордон. Так Вадим опинився у Львові, що входив тоді до складу Австро-Угорської імперії. Як фахівець його запросив митрополит Андрей Шептицький до праці у Церковному музеї. Там молодий вчений працював до 1910 року.

Як збирач мистецьких виробів для музею Вадим Щербаківський, мандруючи теренами Галичини, Буковини, Закарпаття, поряд з іншими речами віднайшов плащаницю XV ст. та Євангеліє XVI ст. у селах Жиравка і Вовків, що на Львівщині. Обстежував і фотографував старовинні дерев'яні церкви, інші об'єкти народного будівництва, а також різні типи селян. Внаслідок цього з'явилася наукова праця «Архітектура у різних народів і на Україні» (1910). За час роботи в музеї підготував та згодом опублікував ще низку наукових розвідок. Мешкаючи у Львові, він започаткував співробітництво з Науковим товариством імені Шевченка, у виданнях якого вміщував свої дослідницькі праці і після повернення 1910 року до Києва.

У столиці зав'язав щирю ділову дружбу з Василем Кричевським, з яким познайомився ще 1903 року під час відкриття пам'ятника Іванові

Котляревському у Полтаві, куди приїжджав разом із сестрою Євгенією. До речі, тоді ж відбулося й знайомство Василя Кричевського з сестрою Вадима Щербаківського — Женею, котре переросло в сердечну дружбу й кохання, і зрештою вона стала Євгенією Кричевською. А 6 лютого 1908 року батько Євгенії — отець Михайло у своєму щоденнику записав: “Жене дал Бог сына, а мне внука” (його назвали Вадимом). Отож до дружби Вадима Щербаківського і Василя Кричевського додався ще й родинний компонент, яким вони обидва дорожили. Одним із найважливіших наслідків їхньої дружби стало те, що Вадим Щербаківський беззастережно полюбив народну творчість, зазначаючи, що саме Василь Кричевський увів його до храму народного мистецтва, хоча сам був лише на три роки старший від нього.

Данило Щербаківський

Вадим Щербаківський пізніше згадував: “Розмовляючи з Василем Григоровичем Кричевським про мистецтво, ми звернули увагу на те, що про старі, вимерлі народи ми щось знаємо тільки завдяки мистецтву, і власне завдяки мистецтву, залишеному ними, ми можемо відрізнати ці вимерлі народи один від одного і відповідно до вартості мистецьких проявів ми можемо оцінювати і духовну вартість тих народів. Ми теж прийшли до висновку, що про наше мистецтво інші народи нічого не знають, а тому треба опублікувати зразки нашого мистецтва, зібрані в наших музеях, у рисунках Василя Григоровича, в моїх фотографіях і т.п.”.

Саме під час таких бесід, роздумів про історико-пізнавальну роль мистецтва у В. Щербаківського і В. Кричевського виникла ідея видання серії книг-альбомів “Українське мистецтво”, з якої 1913 року вийшов друком лише перший, підготовлений В. Щербаківським альбом “Українське мистецтво. І. Деревляне мистецтво і різьба на дереві” (Львів–Київ, 1913). Мешкаючи у Києві, В. Щербаківський активно працює як мистецтвознавець — друкує огляди художніх виставок, археологічних розкопок, статті, присвячені пам’яті видатних українських діячів культури і мистецтва.

За рекомендацією Дмитра Яворницького 1912 року Вадим Щербаківський очолив відділ археології Полтавського природничо-історичного музею, який 1917 року став Народним музеєм Полтавщини, а з 1920 — Центральним пролетарським музеєм Полтавщини. Звичайно, що цей музей розміщувався у будинку Полтавського губернського земства, спорудженому в 1903–1908 рр. за проектом Василя Кричевського. Тут В. Щербаківський проводив і велику експедиційно-дослідницьку та експозиційну роботу й пишався тим, що йому випало працювати в будинку, автором якого є Василь Кричевський. 1917 року при музеї був утворений Український народний університет. Його ректором призначили В. Щербаківського, і він успішно керував цим закладом. Але то були не-

спокійні, тривожні часи. Революційні події, різні політичні рухи, часті зміни влади, кровопролиття, жорстокість більшовиків болісно вражали вченого-патріота України. Погіршувався стан його здоров'я.

Вадим Щербаківський приймає рішення емігрувати. Місцем дальшого проживання обрав Прагу — один із визначних на той час центрів європейської культури. Там він став очільником кафедри праісторії й археології на філософському факультеті Українського вільного університету. Друкує свої наукові дослідження з археології, мистецтва, етнографії — “Мальована неолітична кераміка на Полтавщині” (1923), “Основні елементи орнаментативної українських писанок та їх походження” (1925) та інші наукові праці — не лише у Празі, а й у Берліні, Парижі, Познані. Здобув європейське визнання завдяки студіям з україністики. Брав участь в усіх міжнародних наукових конференціях, конгресах, з'їздах за профілем своїх досліджень.

При цьому підтримував тісні зв'язки з Батьківщиною, ріднею, друзями до 1930 року, тобто до початку процесу над “Спілкою визволення України”. 1932 року на прохання Вадима Щербаківського його чеський колега під час поїздки до Києва побував у Лаврі біля могили Данила, помолвився над нею від імені брата і привіз до Праги децину землі з поховання.

За вагомих наукових доробок у галузі народної культури й історії слов'янських народів професора Вадима Щербаківського було обрано дійсним членом Чеської академії наук, Міжнародного антропологічного інституту у Франції, Словацького наукового товариства, Наукового товариства імені Шевченка у Львові, Української вільної академії наук; удостоєно сербського ордена Святого Сави. Влітку 1945 року вчений, разом із іншими професорами, переїжджає до Мюнхена (американської окупаційної зони), де за його участі було поновлено функціонування Українського вільного університету.

1951 року Вадим Щербаківський перебирається до Лондона, де продовжує досліджувати проблеми народної культури, етнографії, археології. Бувши самотнім і недужим в останні роки життя, мешкав у санаторії на утриманні Союзу українців. Помер 18 грудня 1957 року. Похований у Лондоні на цвинтарі Gunnersbury. Основна частина матеріалів наукової спадщини осіла у Празькому фонді “Український музей” — охоплює період з кінця XIX ст. до 1944 року включно. Документи, пов'язані з його науковою і громадською діяльністю та особистим життям, у тому числі 150 листів до брата Данила, зберігаються в науковому архіві Інституту археології Національної АН України (Київ).

Якщо Вадим Щербаківський, зазнавши поневірянь і тривоги, все-таки мав і високі, європейського рівня злети, то його братові Данилові дісталась надто драматична доля з трагічним життєвим фінішем. Напевне, недаремно їхня мати, ще молодою помираючи, наказувала батькові: “Бережи дітей... Будь ласкавий і люби Данила. Вадим здібний, я його люблю, а Данила мені жаль”. Можливо, тому що Данило був не таким бідним, як Вадим?

Після участі в організації величної виставки українського народного мистецтва 1906 року, яка сколихнула громадську думку, Данило Щерба-

ківський з низки обставин того-таки року їде до Умані вчителювати. Там уміло залучає до збирацької роботи гімназистів та місцевих краєзнавців, особисто демонструючи методи і способи такої праці. Разом із місцевими ентузіастами засновує в Умані історико-краєзнавчий музей на основі зібраних матеріалів. Найцікавіші речі пересилав до київських та полтавських музеїв, кореспондентом яких був з 1902 року. На запрошення М. Біляшівського 1910 року Данило Щербаківський повертається до Києва — на запропоновану йому посаду завідувача відділу народного мистецтва Всеукраїнського історичного музею. Разом із М. Біляшівським вони збирають зразки народного мистецтва та предмети побуту, організують виставки виробів тогочасних народних художніх промислів, де майстри демонструють їх виготовлення. Виставки влаштовували регулярно.

Не припиняв збирацької роботи Д. Щербаківський і перебуваючи у 1914–1917 рр. на військовій службі. Фотографував, замальовував, описував історичні мистецькі пам'ятки в Галичині, Карпатах, Буковині. Пізніше була організована виставка мистецтва Галичини у Києві з включенням до експозиції добутих Д. Щербаківським матеріалів. А в роки революції, громадянської війни і особливо під час націоналізації цінностей стараннями Данила Щербаківського та інших діячів української культури київському музею було передано близько 3000 мистецьких речей. Тож і сьогодні при перегляді художніх виробів з дерева, срібла, скла, старовинного малярства, вишивки, декоративних тканин, вбрання в Національному музеї історії України відчувається відгомін патріотичного діяння вчених-ентузіастів Данила Щербаківського і Миколи Біляшівського.

Експедиційна, збирацька та експозиційна робота не лишала Д. Щербаківському достатньо часу для наукової праці. Безсумнівно, він міг би написати значно більше, але й зроблене ним вивело його на чільне місце в науці, культурній діяльності. Разом з М. Біляшівським ним для музею було добуто загалом близько 30 тисяч речей. З 1902 року Д. Щербаківський почав активно друкуватися, зокрема у таких виданнях, як “Киевская старина”, “Археологическая летопись”, “Україна”, “Життя й революція”, “Українське мистецтво” та ін. Серед публікацій вирізняються наукові розвідки: “Козак Мамай — народна картина” (1913), “Символіка в українському мистецтві” (1921), “Готичні мотиви в українському золотарстві” (1924), “Український килим” (1927), “Культурні цінності в небезпеці” (1927) — заклик до всіх не руйнувати мистецькі пам'ятки.

Поряд з науково-дослідницькою діяльністю Д. Щербаківський викладав у київських інститутах — політехнічному, архітектурному, художньому.

Данилові Щербаківському, як і іншим українським діячам патріотичного спрямування, жити і працювати дедалі ставало важче і важче — посилювався ідеологічний пресинг, переслідування національних кадрів. Данило важко пережив від'їзд брата за кордон. До нього відчутно змінилося ставлення з боку радянської влади. Це дуже гнітило вченого, не полишав стан тривоги, стали з'являтися думки про самогубство. У червні 1927 року, написавши прощального листа, який починався словами

“Я втомився...”, за офіційною версією, Данило Щербаківський 6 червня 1927 року покінчив з життям, кинувшись у Дніпрові води.

Упродовж десятиліть у радянські часи імена вчених-патріотів Вадима і Данила Щербаківських, як і багатьох інших видатних українських діячів культури, не згадувалися на їхній Батьківщині, для якої вони зробили все, що могли, не шкодуючи сил, здоров'я і навіть життя. Лише за умов, коли Україна стала незалежною державою, імена зневажених та замордованих тоталітарним режимом вірних синів і дочок України повертаються в рідне лоно.

Повернуто Україні й імена вчених-патріотів Вадима і Данила Щербаківських. 1993 року Національна спілка майстрів народного мистецтва України заснувала Премію ім. Данила Щербаківського, якою щорічно відзначаються творчі досягнення членів Спілки. Можливо, цю почесну відзнаку варто було б назвати — Премія імені Вадима і Данила Щербаківських.

TRUE KNIGHTS OF UKRAINIAN CULTURE (IN MEMORY OF VADYM AND DANYLO SCHERBAKIVSKI BROTHERS)

Vasyl Scherbak

Annotation. Vadym and Danylo Sherbakivski brothers — outstanding Ukrainian scientists and patriots — had dramatic fate. Their names are still not enough known even to cultural community of Ukraine. Therefore proposed article is devoted to memory of them.

Key words: archaeology, ethnography, folk art, museums, local history.

УДК 7.05:65

Володимир Сьомкін

*кандидат мистецтвознавства, професор кафедри
інформаційного і виставкового бізнесу Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтва*

Проблеми формування асортименту промислових виробів і дизайн

Анотація. У статті обґрунтовано проблематику та узагальнені уявлення щодо дизайн-ергономічного забезпечення оптимізації асортименту промислових виробів.

Ключові слова: асортимент, вироби, дизайн, ергономіка, забезпечення.

Постановка проблеми формування та оптимізації асортименту виробів актуальна і потребує постійної уваги на всіх рівнях держави, галузі, окремого підприємства, що знайшло відображення, зокрема, в авторській